

Вічна латина й сучасні переклади

МАРЕК ГЖЕЛЯК

27 ЛИСТОПАДА 2019

Щоб перекладати з будь-якої мови, важливо не тільки знати особливості лексики й синтаксису, а й розуміти культурний контекст, у якому живуть її носії. З латиною трохи складніше: нею не спілкується жоден народ. А проте її варто бодай намагатися розуміти, бо ця мова досі важлива для Церкви й католицького світогляду.

Понтифікал Рено де Бара, початок XIV століття

Латина й Католицька Церква

Історично латина була мовою дипломатії та адміністрації, філософських і точних наук, а для Церкви – мовою літургії, богослов'я і права. Вона тісно пов'язана з традицією: з суворою дисципліною перших римлян, якщо йдеться про стародавній Рим, і з суворою моральністю перших християн, коли говоримо про Церкву. У християнській Традиції провідна роль належить особам, яких Церква визнала авторитетами. Вони майже завжди належали до духовенства, а найчастіше були єпископами. Тому серед текстів, написаних латиною в Церкві та для Церкви, переважають праці пап і єпископів, хоча творчість світських авторів подекуди більше надихає вірян, ніж творчість ієрархів.

Західна Церква звертає чимало уваги на роль розуму в пізнанні правд віри, а тому потребує якнайточніших дефініцій; і тут латина – незамінний помічник, бо її правила дуже виразні. Спосіб теологічних роздумів у Західній Церкві часто порівнюють із річкою, яка, хоча й змінює напрямок і часом засмічується, усе-таки залишається живим і невинним потоком. Цей підхід дозволяє адаптуватися до мінливих умов світу Церкви, яка й сама не стоїть на місці. Так, віра в деяких питаннях перевищує можливості розуму, проте потрібно прагнути розуміння, адже Бог обдарував нас розумом саме для того, щоб ми намагалися Його зрозуміти.

Звісно, узгодити віру в різних її проявах із розумом не завжди було просто. Наприклад, для чернечих спільнот святого Бернарда Клервоського чи святого Йоана від Хреста велике значення мав містичний елемент, і вони зіткнулися з проблемою: здавалося, що контемпліяція суперечить раціональному підходу до віри та практичної діяльності. Тому на християнському Заході постали численні трактати на цю тему й виникли спільноти, що намагалися – досі намагаються – гармонізувати ці два елементи в житті й апостольській праці.

Сьогодні Католицька Церква використовує латину насамперед у літургійному контексті, зокрема під час великих урочистостей чи богослужінь, які мають підкреслити єдність у різноманітності: фрагменти латинською мовою тоді вказують на єдність, а народними мовами – на різноманіття. Донедавна вона також була мовою офіційних документів Церкви, обов'язкових для всієї католицької спільноти. Тут, зокрема, йдеться про практичну вигоду: простіше й дешевше опублікувати одне взірцеве видання латиною, а переклади залишити локальним Церквам.

Латинська мова досі важлива для канонічного права. Нею пишуть вироки Римської роти, декрети Апостольської сигнатури, деякі декрети нунціїв тощо. Тут знов-таки справа в уніфікації та збереженні однотипності в термінології та практиці церковного судочинства, яка має внутрішній характер і базується на багатовіковій традиції. Варто пам'ятати, що канонічне право

від початку пов'язане з латиною, адже ґрунтується на праві римському. Крім того, латинську мову не можна ідентифікувати з жодним сучасним народом, що додатково підкреслює вселенськість Церкви.

Ключі до перекладу

Тексти латинською мовою багаті на сталі граматичні конструкції, тобто структури з уже відомим значенням, для перекладу яких потрібно використати певну схему. Якщо автор застосовує сталі граматичні конструкції правильно й у відповідному для них контексті, зрозуміти сенс стає значно легше. Наприклад, юридичний текст, де використано дієслівну форму кон'юнктиву теперішнього часу, може означати наказ чи заборону, бажання або можливість. Якщо це нормативний акт, ітиметься про наказ або (коли кон'юнктив заперечний) заборону, якщо аналіз проблеми – про можливість, а якщо рекомендація – про побажання, заохочення вчинити певні дії тощо. Впливати може й галузевий сленг. Наприклад, у канонічному праві є квоти на продаж церковних дочасних благ. На все, що перевищує цей мінімум, потрібна згода Апостольської Столиці. Кодекс канонічного права каже, що квоти *має* визначити Конференція єпископів. Та спеціаліст із дочасних благ Церкви знає: насправді йдеться про те, що Конференція *мусить* визначити їх.

Латині притаманна точність. Сьогодні, втім, на сталі значення граматичних конструкцій мало зважають, що призводить до неабиякої плутанини та створює їй репутацію складної мови. І хоча з суто граматичного погляду латина може бути простіша за деякі сучасні мови, у тих є значна перевага: ними розмовляють від народження, тому вони здаються зрозумілишими, прозорішими.

На якість перекладацької роботи безпосередньо впливає рівень граматичних знань і вміння їх застосовувати. Щоб змогти розпізнавати типи зв'язку в словосполученнях і складати їх у речення, потрібно не плутатись у відмінюванні. Деякі перекладачі явно переоцінюють значення інтуїції в цьому процесі. Як на мене, пропорція має бути приблизно така: 80 % граматики, 20 % інтуїції. Та навіть за якісної роботи труднощі можуть виникнути з унікальними для окремих латинських авторів способами застосування граматики й орфографічними помилками – усе це значно ускладнює читання й розуміння. На щастя, сьогодні є технології, що допомагають виправляти такі помилки на підставі інших текстів.

Типові проблеми перекладів – неточність і залишення інтерпретації читачеві. До неточностей часто призводить неправильне застосування граматичних правил, нерозуміння структури

речення: де й навіщо там підмет, присудок, другорядні члени. Якщо перекладач не усвідомлює функції цих елементів, то, скажімо так, його текст може не збігтися з авторським задумом. Часом перекладач не наважується на власну інтерпретацію тексту й навмисно залишає в перекладі неоднозначні звороти, сенс яких читач мусить визначити самостійно. Дехто навіть вбачає в цьому певну цінність, але зазвичай людині не про те йдеться, коли вона шукає перекладу, тим більше з латини.

Погано також, коли перекладач не знає лексики та фразеології галузі, до якої належить текст. У такій ситуації переклад може виявитися ледь не досконалим із граматичного погляду, але абсолютно незрозумілим через вживання невідповідних термінів. Загалом лексику добирають, зважаючи на поняттєвий діапазон, властивий типові зв'язку в словосполученні. Наприклад, коли є сильний зв'язок керування між дієсловом та іменником у непрямому відмінку (об'єктом), то перекладати словосполучення найчастіше починають з об'єкта – його легше визначити. Щойно маємо значення об'єкта, можна підібрати те дієслово, яке найкраще до нього пасує. Власне, тут у пригоді стає знання особливостей галузі: ми або одразу бачимо відповідний фразеологічний зворот (скажімо, *matrimonium inire* – дослівно «входити у шлюб», тобто «укладати шлюб»), або шукаємо найкращих способів передати цей сенс своєю мовою. Візьмімо, наприклад, *iniuriam afficere*, дієслово активного стану з іменником у знахідному відмінку, де *iniuriam* – «школа, збиток», а первісне значення *afficio* – «вчиняти». Якщо контекст юридичний, то варто пошукати більш вдалого значення для дієслова *afficio*; в українській мові це буде «завдати» або «заподіяти». Якщо ж латинське дієслово вжите в пасивному стані, а іменник в орудному відмінку – *iniuria affici* – то це означає «зазнати шкоди» (дослівно «бути ураженим шкодою»).

Для латини характерні також структури, яких немає в інших мовах, наприклад, *accusativus duplex* чи *ablativus absolutus*, і перекладачеві потрібно як мати більш-менш усталені відповідники для них, так і бути готовим до пошуку нових варіантів. Плутанина може виникнути й зі вже згаданим кон'юнктивом, тому треба добре розрізняти відтінки його функцій: наприклад, лише кон'юнктив першої особи множини теперішнього часу може позначати заохочення чи заклик. Необхідно опанувати узгодження часів, адже латина дуже прискіпливо окреслює порядок дій.

Нарешті, потрібні терплячість і пильність, бо ж часто правильність перекладу – справа уваги до деталей.

